

HET VIEL MIJ NIET AAN TE REKENEN DAT IK VAN NA DE OORLOG WAS

EEN GESPREK MET SCHRIJVER JAN BROKKEN

door Kees Schepel

foto: Jelmer de Haas

Op 18 september jongstleden ontving Jan Brokken (Leiden, 1949) de Gouden Ganzenveerprijs 2023. Hij ontving deze prijs vanwege zijn brede, veelzijdige en omvangrijke oeuvre. Een oeuvre dat ook een Indische kant heeft. Al in *De zee van vroeger*, een verhalenbundel uit 1986, gaat het in het titelverhaal over een repatriërend gezin na jaren van internering op Celebes. In 2004 verscheen *Mijn kleine waanzin*, waarin hij vertelde over zijn jeugd als domineeszoon in een Zuid-Hollands dorp, en vooral over de oorlog in Indië die zijn ouders en twee oudere broers met zich meedroegen. In de afgelopen jaren verschenen achtereenvolgens *De tuinen van Buitenzorg*, over zijn moeder Olga voor ze zijn moeder werd, en *De kampschilders* waarin hij de kamptijd van zijn ouders beschrijft in verbinding met (het werk van) de kunstenaars Willem en Maria Hofker en Rudolf Bonnet. Deze twee boeken bespraken wij al in *Pelita Magazine*; samen met *Mijn kleine waanzin* vormen zij nu Brokkens Indië-trilogie. Aanleiding genoeg voor een gesprek met Jan Brokken.

Mijn kleine waanzin verscheen in 2004. U ontving daar de ICODO-prijs voor. Dat is één van de mooiste onderscheidingen die ik heb gekregen. Ook omdat het niet een puur boeken-prijs was. Een van de andere genomineerden was de toneelbewerking van *Bezonden rood* van Jeroen Brouwers. Het mooiste cadeau voor mij, bij de uitreiking in de Koninklijke Schouwburg in Den Haag, was dat de acteur Henk van Ulsen een fiks aantal passages uit *Mijn kleine waanzin* heeft voorgedragen. Hij maakte er een soort solo-voorstelling van, en hij deed dat zo briljant. Ik zat te glimmen op de eerste rij. Ik heb het boek geschreven, maar zoals hij dat deed... dat ben ik nooit vergeten.

Had u toen u het schreef al het idee dat dit misschien het begin was van een Indië-trilogie? Ik heb het geschreven toen ik na lange tijd weer in Nederland was teruggekeerd, vanuit Curaçao. Ik heb toen een beetje kunnen voelen hoe het voor mijn ouders en broers moet zijn geweest toen zij na de oorlog in Nederland kwamen. Ik keek terug op mijn jeugd in dat Zuid-Hollandse dorp waar ik ben opgegroeid. ►

Dat was de buitenkant, maar thuis was alles Indië. Ik groeide op in vrede, zonder honger en ellende en oorlogsgeweld, maar binnen de muren van het huis woedde een oorlog voort in de hoofden van mijn ouders en broers. Wat dat betreft was het een schizofrene situatie.

Ik heb het toen niet echt geschreven met het idee dat ik een aantal Indië-boeken ging schrijven. *Mijn kleine waanzin* eindigt wel met het hoofdstuk *De weg naar Makassar*. Ik begreep dat ik terug moest naar Indonesië om te begrijpen wat er gebeurd was met mijn ouders en broers voor ze naar Nederland kwamen. De brieven van mijn moeder die ik veel later gebruikt heb voor *De tuinen van Buitenzorg* had ik al wel, maar die heb ik voor *Mijn kleine waanzin* nog niet gebruikt. En het idee voor *De kampschilders* was nog helemaal niet aanwezig. De reden dat ik pas later wat met die brieven ben gaan doen, was dat mijn beide broers nog leefden. Ik wist zeker dat een verhaal over onze moeder aan de hand van haar brieven hen erg veel zou doen. Als ik iets over Indië schreef had ik altijd het gevoel dat ze over mijn schouders meelazen. Daarom duurde het zo lang voor ik er aan begon.

In *Mijn kleine waanzin* schreef u: 'Tussen mijn broers en mij zou altijd een haag van prikkeldraad blijven staan die precies even lang en breed was als de afrastering rond het kampen'. In het titelverhaal van de bundel *De zee van vroeger* uit 1986 speelt Indië, Celebes, Makassar al een rol. Ik heb dat verhaal geschreven vanuit een van mijn broers. Dat was toen de enige manier om het toch een beetje mijn verhaal te maken. Ik heb gebruik gemaakt van hun herinneringen. Als je daar geboren bent en op je eigen indrukken kunt teren geeft je dat een streepje voor. Ik heb altijd gevoeld dat ik er niet bij hoorde, wat ik ook zou doen. Het zou altijd hun Indië blijven. Terwijl ik het allemaal heb gezien en meegemaakt; hun heimwee, hun frustraties, hun desillusies.

Had u het idee dat uw ouders het onderling konden hebben over hun trauma's? Ik geloof het haast niet. Mijn vader kreeg op gegeven moment last van een zwaar kampsyndroom. Hij is toen behandeld door professor Bastiaans in Centrum '45. Die stimuleerde hem om zelf psychologie te gaan studeren. Dat heeft hij gedaan, tot aan zijn kandidaats. Hij was dominee, maar volgde drie ochtenden in de week colleges in Utrecht. Hij kreeg een dieper inzicht in wat zich in zijn psyche voltrok, maar een oplossing bracht het niet. Mijn vader was volledig in zijn schulp gekropen. Mijn moeder is wel een tijd naar reünies gegaan. Dan was ze dagen van streek als ze terugkwam.

Uit *Mijn kleine waanzin* blijkt dat uw moeder en broers een diepe band hadden. En dat keerde zich ook wel tegen uw vader. Mijn broers waren drie en anderhalf toen ze het kamp ingingen met onze moeder. Die verbondenheid

Willem Hofker, *Ons blok-7*, 1944. Collectie Museum, Den Haag. Hofker Archief, Seline Hofker 2022. © Erven Hofker, c/o Pictoright Amsterdam 2022.

Maria Hofker-Rueter, *Ovenhuisje in de Chinese tempel*, januari 1946. Collectie Teylers Museum, Haarlem. Hofker Archief, Seline Hofker 2022. © Erven Hofker, c/o Pictoright Amsterdam 2022.

was enorm sterk. Kinderen verlangen in zo'n situatie naar bescherming van hun moeder. Mijn tweede broer was totaal verloren toen mijn moeder overleed. Hij was toen al flink in de veertig. Bij mijn oudste broer merkte je het wat minder. Bij bombardementen van de Amerikaanse vliegtuigen op het kamp greep mijn moeder hen beiden, nam ze mee de schuilplaats in, en schermde ze dan af door bovenop ze te gaan liggen. Kijk, dat vormt je wel... *Ma beschermt ons voor alles*. Toen mijn vader na de oorlog zo label werd was het weer *Ma beschermt ons voor alles*.

Daarmee geeft u aan dat uw broers sterk gevormd zijn door die ervaringen. Hoe is dat bij u? Ik heb ook angsten overgenomen, zonder te weten waar die vandaan kwamen. Een ziekelijke angst voor honden, bijvoorbeeld. Net als mijn broers en moeder. Dat kwam door de hondsdolle honden in het laatste oorlogsjaar in het kamp. Een beet was dodelijk. En in dat boerendorp waar wij woonden had iedere boerderij een waakhond. Mijn grote broers stonden dan te sidderen als kleine kinderen. Ik ben ook nog steeds erg bang voor overkomende straaljagers. Dat heb ik overgenomen van mijn oudste broer. Toen hij al zelf kinderen had greep hij bij iedere laag overvliegende straaljager zijn kinderen en dook met ze onder tafel.

Willem Hofker, Zelfportret, 1944. Collectie Teylers Museum, Haarlem. Hofker Archief, Seline Hofker 2022. © Erven Hofker, c/o Pictoright Amsterdam 2022.

Willem Hofker, Maria Hofker-Rueter 4 juli 1944, naar een foto op Abangan van 3 mei 1941. Privécollectie. Hofker Archief, Seline Hofker 2022. © Erven Hofker, c/o Pictoright Amsterdam 2022.

Buiten was het dorp, binnen was Indië. Was het ook zo dat u meekreeg dat dat Indische en die oorlog niet naar buiten mochten komen?

Als dominee had mijn vader een publieke functie, dus de gevolgen van die oorlog moesten binnenshuis gehouden worden. Maar er waren ook wel positieve kanten. Soms kwam er een delegatie Molukkers, Boeginezen, Makassaren, Papoea's bij ons binnen. Dan was er opeens een andere wereld binnen. Mijn ouders spraken ook de talen; Maleis, maar ook Makassaars, Boeginees. Dat was een heel andere wereld. Mijn ouders genoten van de oosterse beleefdheid. Daar ben ik ook in opgevoed. Je treedt mensen niet tegemoet als Nederlander, maar zoals wij het van de Javanen, de Boeginezen en de Makassaren geleerd hebben.

Herkende u tijdens uw reizen in Indonesië veel?

Jazeker. De meeste indruk maakte eigenlijk mijn eerste reis naar Indonesië, toen ik 30 was. Ik heb toen een tijd op Bali gezeten. Zo'n pracht qua rituelen, hoe men gekleed gaat, een feest voor het oog. Ik had de indruk dat ik door mijn jeugd en wat ik van mijn ouders geleerd had ook makkelijker opgenomen werd. Ik voelde me heel erg thuis. Op Bali, maar vervolgens ook in de Toraja-landen. Later ging ik naar Java, en ook daar voelde ik me zeer thuis.

In De tuinen van Buitenzorg wilde u schrijven over uw moeder voor ze uw moeder werd?

Toen ze na de oorlog in dat calvinistisch dorp terecht kwam waren er bepaalde regels, en daar gedroeg ze zich naar als domineesvrouw. Hoewel, ik kreeg brieven van lezers die vertelden verhalen, dat ze bijvoorbeeld 's ochtends om tien uur de kerk in kwam met een geweldige hoed op. En op hoge hakken liep. De hele gemeente keek dan om; dat was duidelijk iemand die niet van hier was. Met een hoed op en een mooie sjaal om, van Makassaarse zijde.

Heeft u zelf kinderen? Nee. Het was bij ons een bewuste keus om geen kinderen te willen. Wij hebben beiden ouders die door de oorlog beschadigd zijn. Mijn ouders in Indië. De vader van mijn vrouw, die Française is, is tijdens de Tweede Wereldoorlog als dwangarbeider door de Duitsers ingezet bij de bouw van caissons in Le Havre. Hij heeft daar een hartziekte opgelopen, waardoor hij al jong overleden is. Mijn vrouw was zeven jaar oud. Wij zijn daardoor bang geworden, en het heeft ons ervan weerhouden kinderen op de wereld te zetten. Een oorlog houdt nooit op in de hoofden van de mensen die het meegemaakt hebben.

Je hebt geen idee hoeveel brieven ik krijg naar aanleiding van mijn boeken... Het is iets dat heel breed speelt. En wat ik ook veel hoor: de mensen uit Indië kwamen hier, en ze mochten niet klagen. Er was geen ruimte voor hun verhaal. Ze werden ook niet begrepen. Toen mijn vaders zwager hem in de haven van Rotterdam zag, vroeg hij hem of hij een pakje Amerikaanse sigaretten voor hem had. Terwijl ze letterlijk niks meer hadden! Met hun leed konden ze nergens heen.

Walter Spies, Die Landschaft und ihre Kinder, 1939. Collectie Hans Rhodius.

JAN BROKKENS INDIË-TRILOGIE

WIN!

Met dank aan uitgeverij Atlas Contact mogen wij een exemplaar van de *Indië-trilogie* van Jan Brokkens, (*Mijn kleine waanzin, De tuinen van Buitenzorg én De kampschilders*) cadeau geven aan één van onze lezers.

Stuur een bericht aan info@pelita.nl of per post aan Pelita Magazine, Nienoord 13, 1112 XE Diemen, o.v.v. Brokken winactie, met een antwoord op de vraag in welk boek Jan Brokken het voor het eerst over 'Indië' had. Onder de inzenders met het juiste antwoord wordt deze bijzondere uitgave dan verloot.